

ANDRZEJ MACIEJ BRZEZIŃSKI

Uniwersytet Łódzki

Dyplomacja polska wobec Międzynarodowego Instytutu Kinematografii Edukacyjnej Ligi Narodów (1928–1937)

<https://doi.org/10.18778/1644-857X.7.02.03>

Podjęcie przez Ligę Narodów (LN) zagadnienia koordynacji i rozwoju międzynarodowej współpracy intelektualnej nastąpiło w pierwszych latach działalności tej organizacji. 2 września 1921 r. Rada LN powołała dwunastoosobową Międzynarodową Komisję Współpracy Intelektualnej (Commission Internationale de la Cooperation Intellectuelle – CICI) jako swój organ doradczy w celu rozpatrzenia w pierwszej kolejności takich kwestii, jak: podjęcie i rozwój międzynarodowej wymiany pomiędzy uniwersytetami, rozwijanie stosunków naukowych i udoskonalenie prac w dziedzinie bibliografii naukowej. Decyzja o powołaniu CICI została jednogłośnie zaakceptowana przez II Zgromadzenie LN 21 września 1921 r.¹

Problematyka podejmowanych przez CICI zagadnień objęła również kinematografię jako środek wyrażania idei i formę twórczości artystycznej. W 1924 r. CICI uznała potrzebę współpracy międzynarodowej w tej dziedzinie, zwracając szczególną uwagę na wykorzystanie filmu w nauczaniu uniwersyteckim i pracach badawczych. Z sugestią taką wystąpiła wobec CICI szwajcarska federacja studentów (Fédération suisse des étudiants), która już od kilku lat lansowała ideę zastosowania filmu w nauczaniu.

¹ L. Bourgeois, *L'oeuvre de la Société des Nations (1920–1923)*, Paris 1923, s. 407–408. Przewodniczącym CICI został Henri Bergson, światowej sławy filozof francuski, a jego zastępcą Gilbert Murray, filolog klasyczny, profesor Oxfordu. Naukę polską reprezentowała w CICI Maria Skłodowska-Curie, a sekretarzem komisji został Oskar Halecki, profesor historii Uniwersytetu Warszawskiego, pracujący od 1 VIII 1921 r. w Sekretariacie LN (O. Halecki, *Komisja Współpracy Umysłowej*, „Przegląd Współczesny” 1923, nr 9–10, s. 47 i n.).

Komisja zleciła tej federacji opracowanie projektu *Commission internationale de l'enseignement cinématographique universitaire* oraz wspólnie z *Office international de renseignements universitaires* katalogu istniejących filmów o badaniach naukowych. Również zalecała zorganizowanie międzynarodowego kongresu dla rozpatrzenia form międzynarodowej współpracy w dziedzinie kinematografii².

Z powodu rzadkich spotkań (raz w roku) i braku dostatecznych środków finansowych CICI nie była w stanie realizować podjętych planów koordynacji współpracy intelektualnej. Konieczne stało się powołanie jej stałego organu wykonawczego dysponującego odpowiednimi funduszami. Na apel CICI odpowiedział w lipcu 1924 r. rząd Edouarda Herriota, który wystąpił z inicjatywą ustanowienia w Paryżu Międzynarodowego Instytutu Współpracy Intelektualnej (*Institut International de Coopération Intellectuelle* – IICI), finansowanego z budżetu narodowego Francji. U podstaw tej inicjatywy, niewątpliwie cennej z punktu widzenia międzynarodowej współpracy intelektualnej, tkwiły mocarstwowe ambicje i doraźne cele polityczne władz francuskich³.

Projekt zaakceptowała CICI, Rada LN, a ostatecznie Zgromadzenie LN 23 września 1924 r. Prace organizacyjne trwały jednak kilkanaście miesięcy. Uroczyste otwarcie IICI odbyło się 16 stycznia 1926 r. W IICI wydzielono siedem sekcji, odpowiadających różnym dziedzinom dotychczasowej aktywności CICI: spraw ogólnych, naukowych, uniwersyteckich artystycznych, literackich, prawno-ekonomicznych i informacji. Sprawami kinematografii zajmowała się *Service d'études cinématographiques*. Instytut szybko zdobył pozycję faktycznego animatora i organizatora międzynarodowej współpracy intelektualnej pod auspicjami LN⁴.

Dyplomacja polska doceniała koncepcję międzynarodowej współpracy intelektualnej w ramach LN oraz akceptowała jej organizację i formy przyjęte w pierwszej połowie lat dwudziestych.

² Pham-Thi-Tu, *La Coopération Intellectuelle sous la Société des Nations*, Genève 1962, s. 98.

³ Por. J.-J. Renoliet, *L'Institut International de Coopération Intellectuelle (1919-1940), Thèse de Doctorat sous la Direction de M. René Girault*, Université de Paris I, 20 novembre 1995, s. 89 i n.

⁴ Siedzibę IICI wyznaczono w części *Palais Royal* w Paryżu (2, rue Montpensier). Dyrektorem Instytutu został jego pomysłodawca – Julien Luchaire, generalny inspektor edukacji we Francji, honorowy profesor uniwersytetu w Grenoble i ekspert LN. Zob. *L'Institut International de Coopération Intellectuelle, 1925-1946*, Paris 1946, s. 21 i n.

Należy jednak zaznaczyć, że polskie MSZ nie dysponowało wyspecjalizowaną komórką dla realizowania „dyplomacji kulturalnej”. Częściowo zadanie takie starało się spełniać Ministerstwo Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego (MWRiOP). W okresie międzywojennym oba ministerstwa podejmowały doraźnie działania w zakresie promowania polskiej nauki i kultury za granicą, ale zazwyczaj bez należytej koordynacji. Dawały o sobie znać różnice zdań zarówno w kwestiach merytorycznych, jak i personalnych, a przede wszystkim brak odpowiednich środków finansowych na przeprowadzenie zamierzonych akcji⁵. W pierwszej połowie lat dwudziestych zmieniający się często szefowie polskiej dyplomacji nie prowadzili wobec LN jednolitej polityki, co rzutowało na zakres zainteresowania MSZ sprawą udziału Polski w międzynarodowej współpracy intelektualnej. Z formalnego punktu widzenia sprawa ta była też w gestii Delegacji RP przy LN (DPLN), ale w centrum jej uwagi pozostawały przede wszystkim kwestie polityczne⁶.

Wyraźne zainteresowanie a nawet zaangażowanie MSZ w sprawę międzynarodowej współpracy intelektualnej LN nastąpiło od 1924 r., kiedy ministrem spraw zagranicznych został Aleksander Skrzyński, entuzjasta LN. W maju 1924 r. powstała Polska Komisja Międzynarodowej Współpracy Intelektualnej (PKMWI), stanowiąca jeden z elementów struktury organizacyjnej współpracy intelektualnej LN. Zasiadał w niej stały przedstawiciel MSZ, mający na uwadze korelację podejmowanych działań z polityką zagraniczną II Rzeczypospolitej⁷.

W 1925 r. rząd RP poparł inicjatywę sojuszniczej Francji w sprawie powołania IICI i subwencjonował jego działalność. Ministerstwo spodziewało się uzyskać dla Polski znaczącą reprezentację we władzach Instytutu i mieć wpływ na charakter jego działalności. Chciało podkreślić w ten sposób zaangażowanie rządu polskiego w działalność LN, co wiązało się z planami uzyskania dla Polski stałego miejsca w Radzie LN. Posunięcie MSZ mogło być także odebrane jako więcej niż formalne poparcie

⁵ Por. J. Róziewicz, H. Róziewicz, *Z dziejów międzynarodowych kontaktów naukowych Polski w latach 1919–1939*, „Problemy Polonii Zagranicznej” 1974, t. IX, s. 339–378; P. Łossowski, *Z problemów współpracy naukowo-kulturalnej z zagranicą w okresie II Rzeczypospolitej*, „Dzieje Najnowsze” 1988, nr 1, s. 143–152; *Historia nauki polskiej*, red. B. Suchodolski, t. V, 1918–1951, cz. 1, Wrocław 1992, s. 162–165.

⁶ *Historia dyplomacji polskiej*, t. IV, 1918–1939, red. P. Łossowski, Warszawa 1995, s. 23.

⁷ A. M. Brzeziński, *Polska Komisja Międzynarodowej Współpracy Intelektualnej (1924–1939)*, Łódź 2001, s. 23–24.

inicjatywy sojuszniczej Francji. August Zaleski, od 1926 r. nowy szef polskiej dyplomacji, kontynuował tę politykę. Chociaż oceniał krytycznie funkcjonowanie LN, uznawał znaczenie udziału Polski w międzynarodowej współpracy intelektualnej, m. in. w zakresie wymiany profesorów, organizowania wystaw i wydawania polskich prac naukowych w językach obcych. Deklarował, że wszystkie te poczynania „znajdują w Rządzie zachętę, jako kroki w kierunku zbliżenia międzynarodowego”⁸.

W 1926 r. IICI i Comité National Français de Coopération Intellectuelle podjęły się realizacji wysuwanej przez CICI koncepcji międzynarodowego kongresu dotyczącego kinematografii. Kongres odbył się w dniach 27 września–3 października 1926 r. w Paryżu, z udziałem 432 delegatów reprezentujących 32 państwa i 12 wielkich organizacji międzynarodowych. Kongres przyjął szereg rezolucji dotyczących różnych zagadnień kinematografii, m. in. udoskonalenia produkcji filmowej z punktu widzenia intelektualnego, artystycznego i moralnego, opracowania filmotek narodowych i międzynarodowych, stworzenia katalogu, rozpowszechniania i wymiany filmów edukacyjnych⁹.

Jedna z rezolucji kongresu paryskiego przewidywała utworzenie stałej międzynarodowej komisji ds. filmu edukacyjnego (Commission internationale permanente du cinéma d'enseignement et d'éducation sociale). Została ona powołana 12 stycznia 1927 r. w następstwie spotkań organizowanych przez IICI. Przewodnictwo komisji powierzono belgijskiemu działaczowi społecznemu, dr. René Sandowi, sekretarzowi generalnemu Ligue des Sociétés de Croix-Rouge. Rolę sekretariatu miała spełniać Service d'études cinématographiques IICI. Komisja uznała szybko, że konieczne jest powołanie jej organu wykonawczego, związanego organizacyjnie z IICI i dysponującego odpowiednimi środkami finansowymi. Sprawa powołania takiego organu została wprowadzona do porządku obrad dziewiątej sesji CICI (20–26 lipca 1927), ale wskutek zabiegów Alfredo Rocco, delegata Włoch, zdecydowano się takiej decyzji nie podejmować¹⁰.

⁸ A. Zaleski, *Przemowy i deklaracje, 1926–1931*, t. I, Warszawa 1929, s. 158. Exposé wygłoszone w senackiej komisji spraw zagranicznych 25 V 1928 r. Zob. P. Wandycz, *August Zaleski, minister spraw zagranicznych RP 1926–1932, w świetle wspomnień i dokumentów*, Paryż 1980, s. 22.

⁹ Pham-Thi-Tu, op. cit., s. 98.

¹⁰ J. Kolas, *International Intellectual Cooperation (The League Experience and the Beginnings of UNESCO)*, Wrocław 1962, s. 33–34.

Akcja A. Rocco, profesora prawa na uniwersytecie rzymskim, ministra sprawiedliwości w rządzie Benito Mussoliniego, jednego z architektów systemu faszystowskiego, była dyktowana względami prestiżowymi i propagandowymi. Zamiar wyłączenia spraw kinematografii spod kontroli „francuskiego” IICI był elementem rywalizacji faszystowskich Włoch z Francją na forum LN i poza nią. Rząd Mussoliniego, który osobiście uznawał film za doskonałe narzędzie propagandowe, zamierzał wzorem Francuzów utworzyć i finansować instytut zajmujący się sprawami „kinematografii edukacyjnej”. Liczono, że gest ten przysporzy faszystowskiemu reżimowi międzynarodowego uznania¹¹.

6 września 1927 r. książę Antonio Cippico, członek delegacji włoskiej przy LN, przedstawił na VIII Zgromadzeniu LN oficjalną propozycję rządu utworzenia z siedzibą w Rzymie Międzynarodowego Instytutu Kinematografii Edukacyjnej (L'Institutio Internazionale per la Cinematografia Educativa – IICE). Rząd B. Mussoliniego deklarował przeznaczenie stosownych środków na założenie i utrzymanie Instytutu. Zgodnie z art. 24 Paktu LN Instytut pozostawałby w strukturze LN. Wszystkie państwa mogłyby uczestniczyć w jego działalności na równych prawach i bez finansowych zobowiązań. Instytut stanowić miał centrum informacji, projekcji i wzajemnej wymiany różnych rodzajów filmów edukacyjnych, m. in. z dziedziny higieny, historii, archeologii i sztuki¹².

Inicjatywa włoska spotkała się z poparciem CICI, Sekretarza Generalnego LN oraz dyrektora IICI. Przedstawiciele Sekretarza Generalnego LN oraz dyrektor IICI spotkali się w Rzymie z delegacją rządu włoskiego 6–7 lutego 1928 r. W wyniku rozmów ustalono statut Instytutu zaakceptowany przez Radę Ligi Narodów 30 sierpnia 1928 r. Główne zadania IICE były następujące: 1) rozwijanie produkcji oraz promowanie dystrybucji i międzynarodowej wymiany filmów edukacyjnych; 2) działanie w kierunku wzajemnego zbliżenia społeczeństw różnych krajów „w duchu Ligi Narodów”; 3) rozpowszechnienie najlepszych metod wykorzystania filmów dla celów edukacyjnych; 4) stworzenie centrum informacyjnego w sprawach zastosowania filmu jako „edukacyjnego medium”¹³.

¹¹ Pham-Thi-Tu, *op. cit.*, s. 99–100.

¹² SDN, Journal Officiel [dalej: SDN JO], 1927, Supplément Spécial, no 54, s. 34–35.

¹³ Statut IICE został ostatecznie zaakceptowany przez Radę LN 13 XII 1928 r. (SDN JO, 1928, Supplément Spécial, no 64, s. 311).

Władze administracyjne IICE tworzyły: 1) Zarząd złożony z przedstawicieli 16 krajów mianowanych przez Radę LN, którego przewodniczącym został A. Rocco; 2) pięcioosobowy Stały Komitet Wykonawczy wyłoniony przez Zarząd, któremu również przewodniczył A. Rocco; 3) Komisja Budżetowa; 4) dyrektor Instytutu¹⁴. Stanowisko to powierzono Luciano de Feo, dyrektorowi faszystowskiej wytwórni filmowej LUCE (L'Unione Cinematografica Educativa)¹⁵ i doradcy Mussoliniego ds. polityki w dziedzinie radia i filmu. Inauguracja IICE nastąpiła 5 listopada 1928 r. w zabytkowej Villa Falconeri we Frascati, którą rząd włoski wraz z Villa Torloni w Rzymie i całym urządzeniem obu pałaców przeznaczył wówczas na lokal Instytutu. W uroczystości, której nadano wielki rozgłos, uczestniczyli król Wiktor Emanuel III, B. Mussolini, A. Rocco oraz inni przedstawiciele faszystowskiej elity władzy¹⁶.

Powołanie IICE było oceniane w Warszawie z politycznego i merytorycznego punktu widzenia. Instytut, jako nowa instytucja w strukturze LN, pozostawał faktycznie w gestii rządu B. Mussoliniego, co MSZ musiał uwzględnić w całokształcie relacji polsko-włoskich. W połowie lat dwudziestych były one poprawne, ale Rzym traktował Warszawę, związaną sojuszem Francją, z dużym dystansem. W 1928 r. polska dyplomacja podjęła zabiegi o zacieśnienie stosunków politycznych z rządem B. Mussoliniego (wizyta A. Zaleskiego w Rzymie 13–18 kwietnia 1928 r.), ale nie odniosły one zamierzonego skutku. Polska wtedy i w następnych latach odgrywała w polityce włoskiej drugorzędną rolę¹⁷.

Po utworzeniu IICE rozważano w MSZ możliwość wprowadzenia przedstawiciela Polski w skład Zarządu mianowanego przez

¹⁴ SDN JO, 1928, vol. IX, p. 1432–1426, 1509–1513.

¹⁵ LUCE, powstała w 1924 r. z polecenia B. Mussoliniego, jako instytucja podległa rządowi i finansowana z budżetu państwa. Działalność LUCE doprowadziła w połowie lat trzydziestych do upadku włoskiej kinematografii niezależnej. Por. T. Miczka, *Dziesięć tysięcy kilometrów od Hollywood. Historia kina włoskiego od 1896 roku do połowy lat pięćdziesiątych XX wieku*, Kraków 1992, s. 69–120.

¹⁶ Na temat roli IICE w polityce zagranicznej Włoch: Ch. Taillibert, *L'Institut International du Cinématographe Éducatif. Regards sur le rôle du cinéma éducatif dans la politique internationale du fascisme italien*, Paris 2000.

¹⁷ Rząd włoski zgodził się jedynie na podniesienie poselstw włoskiego i polskiego do rangi ambasad. W maju 1929 r. pierwszym ambasadorem włoskim w Polsce został hr. Alberto Martin-Franklin, w następnym miesiącu poseł Stefan Przeździecki został ambasadorem RP w Rzymie. Por. S. Sierpowski, *Stosunki polsko-włoskie w latach 1918–1940*, Warszawa 1975, s. 252–262; P. Wandycz, *op. cit.*, s. 66 i n.

LN. Wstępne rozmowy podjęte z inicjatywy Poselstwa RP w Rzymie wykazały jednak, że Włosi w zamian za poparcie takiej kandydatury sugerowali „dobrowolną” subwencję rządu polskiego na rzecz IICE w wysokości 30 tys. lirów rocznie. Chociaż względy polityczne przemawiały za tym, aby rząd RP finansował IICE, podobnie jak IICI, to jednak brak stosownych środków w budżecie ministerstwa uniemożliwił udzielenie subwencji¹⁸.

Z merytorycznego punktu widzenia powstanie IICE, podobnie jak wcześniejsze działania CICI i IICI na rzecz międzynarodowej współpracy w zakresie kinematografii, spotkało się ze stosunkowo niewielkim zainteresowaniem polskiej dyplomacji¹⁹. MSZ doceniało polityczne i propagandowe znaczenie filmu, ale koncentrowało się na jego wykorzystywaniu przede wszystkim dla prezentacji polskiej racji stanu wobec zagranicy i krajowego widza. Sprawy te pozostawały od 1922 r. w gestii Referatu Prasowego MSZ²⁰.

Powołanie IICE, jako placówki zajmującej się sprawami międzynarodowej współpracy w dziedzinie filmu edukacyjnego, zainteresowało bardziej MWRiOP. Ministerstwo od samego początku przywiązywało duże znaczenie do wykorzystywania filmu w pracy oświatowej i pedagogicznej. Latem 1922 r., z inicjatywy Wydziału Oświaty Pozaszkolnej MWRiOP powstał społeczny Instytut Pokazów Świetlnych, którego działalność w zakresie produkcji i rozpowszechniania filmów edukacyjnych była finansowana z budżetu państwa²¹. Wspólnie z Ministerstwem Rolnictwa, MWRiOP subwencjonowało działalność Instytutu Filmowego funkcjonującego przy Muzeum Przemysłu i Rolnictwa w Warszawie. Jego zadaniem było „wytwarzanie i zastosowanie filmu i przezroczy w nauce i rolnictwie i zaspokajanie pod tym względem potrzeb szkolnictwa wyższego, średniego i niższego”²².

Po utworzeniu IICE, MWRiOP konsultowało się z Tadeuszem Jerzym Woyno, dyrektorem Instytutu Filmowego, profesorem Poli-

¹⁸ Archiwum Akt Nowych w Warszawie [dalej: AAN], MSZ, t. 2029, k. 179–188, Aide-mémoire bez daty dziennej, 1930 r.

¹⁹ MSZ wykazało nikłe zainteresowanie udziałem Polski we wspomnianym międzynarodowym kongresie kina w Paryżu w 1926 r. (Archives UNESCO, Paryż, IICI. A.I.1.87, pismo dyrektora IICI do A. Chłapowskiego z 3 XI 1926 r.)

²⁰ W. Banaszkiewicz, W. Witczak, *Historia filmu polskiego*, t. I, 1895–1929, Warszawa 1966, s. 126–128

²¹ *Ibidem*, s. 129.

²² Prezesem Zarządu Instytutu Filmowego był prof. Antoni Ponikowski, przedstawicielem MWRiOP Stanisław Leśniowski. Instytut mieścił się w Pałacu Staszica (*Muzeum Przemysłu i Rolnictwa w Warszawie, 1875–1929*, Warszawa 1929, s. 18, 39). W 1935 r. Instytut Filmowy został przejęty przez PAT.

techniki Warszawskiej w kwestiach, które „powinny być przede wszystkim załatwiane przez nowo powstały instytut rzymski”. Dyrektor uznał za sprawę priorytetową „ułatwienia stosunków celnych, które w obecnej swej postaci hamują rozwój kinematografii światowej”²³.

T. J. Woyno reprezentował Polskę w pracach komisji ekspertów IICE, która obradowała w Genewie 12–14 grudnia 1929 r. Dyskutowano wówczas na temat projektu międzynarodowej konwencji o bezcłowej wymianie filmów mających charakter naukowy i oświatowy²⁴. Woyno był zwolennikiem podpisania przez Polskę takiej konwencji podkreślając, że usprawni ona i obniży koszty sprowadzania filmów edukacyjnych. Uważał, że „filmy oświatowe i naukowe powinny być traktowane na równi z książkami zagranicznymi”²⁵.

Jesienią 1929 r. MSZ ponownie podjęło starania o reprezentację Polski we władzach IICE. Alfred Wysocki, podsekretarz stanu w MSZ, polecił DPLN zajęcie się sprawą wprowadzenia delegata Polski do Zarządu IICE. Zabiegali bowiem o to Czesi, a – zdaniem polskiego dyplomaty – „Polska wydaje się być więcej od Czechosłowacji uprawniona do reprezentowania narodów słowiańskich w łonie Instytutu”²⁶. Ambasador Stefan Przeździecki obiecał władzom IICE, że rząd RP udzieli subwencji 30 tys. lirów, co wywołało „jak najlepsze wrażenie” i – zdaniem polskiego dyplomaty – miało ułatwić „uzyskanie miejsca dla delegata Polski w radzie i komisjach Instytutu”²⁷.

F. Sokal, delegat RP w LN, na posiedzeniu Rady LN 19 września 1929 r. zgłosił formalny wniosek o miejsce w Zarządzie IICE

²³ AAN, MSZ, t. 2029, k. 17, Sprawozdanie T. J. Woyno z sesji ekspertów w Genewie w dniach 12–14 XII 1929 r.

²⁴ SDN. Avant-projet de convention internationale pour l'abolition des barrières douanières sur les films ayant un caractère éducatif., Genève. le 30 janvier 1930 (AAN, MSZ, t. 2029, k. 61–74).

²⁵ T. J. Woyno pisał, że „dotychczasowa praktyka Instytutu Filmowego przy Muzeum Przemysłu i Rolnictwa subwencjonowana przez MWRiOP i Ministerstwo Rolnictwa wykazała, że sprowadzanie filmów zakupionych zagranicą naraża Instytut na ogromną stratę czasu i koszty, pomimo całego poparcia ze strony wymienionych ministerstw i życzliwego traktowania sprawy zwalniania filmów oświatowych od cła przez Ministerstwo Skarbu” (AAN, MSZ, t. 2029, k. 15–17, Sprawozdanie T. J. Woyno z sesji ekspertów w Genewie w dniach 12–14 XII 1929 r.).

²⁶ AAN, MSZ, t. 2029, k. 10, pismo F. Sokala do L. de Feo 21 I 1930 r., k. 6; pismo A. Wysockiego do DPLN 30 III 1930 r.

²⁷ AAN, MSZ, t. 2029, k. 2, pismo St. Przeździeckiego z 15 I 1930 r.

dla delegata Polski²⁸. W styczniu 1930 r. F. Sokal poinformował L. de Feo, dyrektora IICE, że minister A. Zaleski przyznał, jako wyraz „zainteresowania Polski pracami Instytutu”, subwencję 30 tys. lirów²⁹. Miało to dość istotne znaczenie dla Instytutu, który – mimo rocznej subwencji rządu włoskiego w wysokości 600 tys. lirów – borykał się z trudnościami finansowymi. Warto zaznaczyć, że w ten sposób rząd polski stawiał się najbardziej hojnym zagranicznym sponsorem działalności IICE. Subwencje Węgier i Rumunii były mniejsze³⁰. Akcja dyplomacji polskiej w Genewie i w Rzymie okazała się skuteczna. Przedstawicielem Polski w Zarządzie IICE został Ryszard Ordyński, aktor i reżyser filmowy oraz teatralny o międzynarodowej renomie³¹.

12 marca 1930 r. radca ambasady RP w Rzymie T. Romer poinformował L. de Feo, że w kwietniu i w czerwcu miały być wpłacone raty po 15 tys. lirów obiecanej subwencji. Dyrektor IICE sugerował, że za dodatkowe około 30 tys. lirów rocznie, Instytut mógłby wydawać edycję swojego biuletynu w języku polskim oraz zobowiązałby się do bezpłatnego przysyłania rządowi polskiemu 600 egzemplarzy informatora celem rozesłania go do instytucji szkolnych i oświatowych³². Po konsultacji MSZ z MWRiOP uznano, że sprawę należy odłożyć na 2–3 lata „ze względu na brak kredytów na pokrycie wydatków związanych ze wspomnianą imprezą”³³.

Głównym osiągnięciem IICE na początku lat trzydziestych było przygotowanie, po trwających prawie cztery lata dyskusjach, Konwencji dla ułatwienia międzynarodowej cyrkulacji filmów mających charakter edukacyjny poprzez zwolnienie ich z opłat celnych. We *Wstępie* konwencji, składającej się z 20 artykułów, zapisano, że ułatwienie międzynarodowego obiegu wszelkiego typu filmów edukacyjnych „przysłuży się wzajemnemu zrozumieniu narodów”, przyczyni się do ich „rozbrojenia moralnego” oraz

²⁸ AAN, MSZ, t. 2029, k. 75, pismo F. Sokala do MSZ z 2 IV 1930 r.

²⁹ AAN, MSZ, t. 2029, k. 6, pismo F. Sokala do L. de Feo 21 I 1930 r.

³⁰ Od 1929 r. Węgry wpłacały na rzecz IICE roczną subwencję w wysokości 25 tys. lirów, a Rumunia 15 tys. lirów. Por. P h a m - T h i - T u, *op. cit.*, s. 100–101.

³¹ W MSZ rozważano też kandydaturę Leona Chrzanowskiego, Naczelnika Wydziału P.VI (prasowego) MSZ oraz prof. T. J. Woyno (AAN, MSZ, t. 2029, k. 14, pismo A. Wysockiego, podsekretarza stanu do Ambasady w Rzymie 11 XI 1930 r.).

³² AAN, MSZ, t. 2029, k. 81–85, pismo S. Przeździeckiego do MSZ 23 IV 1930 r.

³³ AAN, MSZ, t. 2029, k. 148, pismo J. Strzembosza, kierownika Wydziału P. I. do Ambasady w Rzymie 7 VIII 1930 r.

stworzy im środki sprzyjające rozwojowi fizycznemu, intelektualnemu i moralnemu. Konwencja wyróżniała pięć kategorii filmów mających międzynarodowy charakter edukacyjny: 1) przeznaczone dla poznania prac i celów LN oraz innych organizacji międzynarodowych uznanych przez państwa-sygnatariuszy konwencji; 2) wykorzystywane w nauczaniu szkolnym wszystkich szczebli; 3) kształtujące określony zawód lub orientację o nim, w tym filmy o technice przemysłowej i naukowej organizacji pracy; 4) ukazujące badania naukowe i techniczne oraz popularyzujące naukę; 5) o higienie, wychowaniu fizycznym oraz opiece i ubezpieczeniu społecznym. Zgodnie z art. IV konwencji IICE stawał się organem, który decydował, czy określone filmy miały międzynarodowy charakter edukacyjny, a tym samym byłyby zwolnione od cła. Filmy produkowane w danym kraju mogły otrzymać stosowną opinię na miejscu przez reprezentanta IICE. Konwencja została podpisana 11 października 1933 r. w Genewie przez delegacje 38 państw, w tym Polski. Jej wejście w życie było uzależnione od ratyfikacji przynajmniej przez pięć państw członkowskich LN lub krajów do niej nie należących³⁴.

Ministerstwo Spraw Zagranicznych opowiedziało się za parafovaniem konwencji przez Polskę, „biorąc pod uwagę ewentualne korzyści, jakie mogą być na tej drodze osiągnięte w dziedzinie wzajemnego porozumienia narodów i urzeczywistnienia idei rozbrojenia moralnego”³⁵. W Warszawie uznano, że konwencja wpisuje się w akcję, prowadzoną od 1931 r. na forum LN przez dyplomację polską, zmierzającą do przyjęcia międzynarodowej konwencji o rozbrojeniu moralnym³⁶. Po konsultacjach z zainteresowanymi środowiskami MWRiOP uważało konwencję za „pozytywnie pożyteczną, gdyż ułatwiającą zarówno import potrzebnych filmów wychowawczych do Polski, jako też eksport nowych własnych filmów zagranicę”. Chcąc jednak zabezpieczyć się przed „zalewem rynku polskiego zagranicznymi filmami wychowawczymi”, w Warszawie zapadła decyzja o parafovaniu przez Polskę konwencji z zastrzeżeniem przewidzianym w art. IX. Pozwalał on państwu-sygnatariuszowi konwencji zarezerwowanie sobie prawa do podejmowania środków zakazujących lub ograniczających

³⁴ *Convention pour faciliter la circulation internationale des films ayant un caractère éducatif*. SDN. Recueil des Traités, Genève 1935, no 3585, s. 332–348.

³⁵ AAN, MSZ, t. 2197, k. 20, notatka dotycząca konwencji filmów wychowawczych z 18 II 1935 r.

³⁶ Szczegóły: W. Michowicz, *Genewska Konferencja Rozbrojeniowa (1932–1937) a dyplomacja polska*, Łódź 1989, s. 103 i n.

import filmów edukacyjnych ze względu na konieczność ochrony własnego rynku. Powody takiego postępowania musiały być podane IICE, który informował o tym rządy pozostałych państw-sygnatariuszy konwencji. Stosowny podpis pod tekstem konwencji złożył Edward Raczyński, delegat RP przy LN³⁷.

Ministerstwo nie wykazywało zainteresowania poszerzaniem współpracy z IICE. Sceptycznie odniesiono się do pomysłu utworzenia w Polsce „komitetu narodowego” IICE. Jesienią 1933 r. sugerował to R. Nordyński, wskazując, że takie „komitety narodowe” powstały już we Francji, W. Brytanii, Niemczech, Belgii, Austrii, Szwajcarii i innych krajach. Ich celem była „propaganda na rzecz jak najszerzego rozpowszechniania kinematografu wychowawczego i wydawnictw instytutu”. Nordyński oceniał nader pozytywnie działalność IICE, stwierdzając, że „stanowisko Włochów w samym Instytucie jest bardzo lojalne wobec ich ideowo naczelnej władzy, tj. Ligi Narodów, jak i wobec wszystkich innych narodów, jedynie rozpowszechnianie idei światowej Kinematografii kształcącej mające na celu”. Wicedyrektor Departamentu Politycznego MSZ T. Gwiazdoski nie wykluczał powołania takiego komitetu, ale w ramach PKMWI. Ostateczną decyzję odroczonego do wyjazdu Ordyńskiego na posiedzenie Rady Administracyjnej IICE w Rzymie w dniach 30 listopada – 1 grudnia 1933 r. i zapoznania się z dokładną charakterystyką działalności Instytutu³⁸.

W sporządzonym dla MSZ po spotkaniu rzymskim raporcie Ordyński pozytywnie oceniał funkcjonowanie IICE. Pisał, że zadaniem Instytutu jest stworzenie jak największej ilości filmów „o charakterze bądź to ściśle naukowym, bądź też ogólnokształcącym i wychowawczym” oraz ich rozpowszechnianie w systemie bezcłowym na podstawie konwencji z 11 października 1933 r. Informował, że IICE gromadzi materiał do *Wielkiej encyklopedii kinematograficznej* (około 3000 stron i 1000 ilustracji) oraz wydaje aktualnie dwa pisma: „Nouvelles Cinématographiques” i miesięcznik „Cinéma Éducateur”. Z inicjatywy Instytutu miał być zwołany w Rzymie w kwietniu 1934 r. międzynarodowy kongres dla „określenia celu i ideologii kinematografu przystosowanego na usługi nauki i ogólnego kształcenia” oraz „sposobów i środków praktycznych ułatwiających produkcję filmów kształcących we wszystkich krajach” i ich wzajemne rozpowszechnianie. Sugerował, aby

³⁷ AAN, MSZ, t. 2196, k. 36–38, Notatka Wiktora Skińskiego Naczelnika Wydziału Prasowego MSZ Wiktora Skińskiego z 2 VI 1936 r.

³⁸ AAN, MSZ, t. 2195, k. 3–9, protokół z konferencji R. Nordyńskiego z T. Gwiazdoskim 17 XI 1933 r.

w skład delegacji polskiej na kongres rzymski weszli przedstawiciele „ze świata naukowego i pracowników na niwie społeczno-wychowawczej”. Ordyński podkreślił, że IICE jako instytucja „teoretycznie i faktycznie pozostająca pod opieką i kontrolą Ligi Narodów niemal wszystkie środki swoich dochodów czerpie z funduszu rządu włoskiego”³⁹.

Dyplomacja włoska i władze IICE przywiązywały do wspomnianego kongresu ogromne znaczenie propagandowe. Zabiegano o liczny udział delegacji z całego świata. Ambasador Alfred Wysocki, do którego A. Rocco zwrócił się z zaproszeniem do udziału delegacji polskiej w kongresie, informował MSZ, że „Panu Rocco chodziłoby nie tylko o delegację urzędową ale i o jak najliczniejszy udział przedstawicieli instytucji, ekspertów, obserwatorów itp. mających związek z zakresem prac i celów Instytutu Rzymskiego”. Ambasador uważał, że liczny udział delegacji polskiej w kongresie „byłby ze wszelch miar pożądanym”⁴⁰.

Okazało się, że oprócz MSZ inne resorty nie dysponowały funduszami na delegowanie swoich przedstawicieli. T. Gwiazdoski uznał więc, aby wysłać na kongres kinematografii w Rzymie jedynie R. Ordyńskiego, zaznaczając, że „nieobecność zaś zupełna przedstawiciela Polski mogłaby wywołać ujemne dla nas skutki”⁴¹.

Wykorzystywanie IICE przez dyplomację włoską do własnych celów politycznych i propagandowych powodowało coraz bardziej krytyczne oceny polskiego MSZ. Dyplomacja polska nie podjęła więc sprawy powołania polskiego „komitetu narodowego” IICE i nie kwapiła się do subwencjonowania działalności Instytutu. Składkę za rok 1933 zapłacono dopiero w kwietniu 1934 r. po interwencjach L. de Feo i J. D. Montenacha, szwajcarskiego dyplomaty zasiadającego we władzach IICE i IICI, wobec R. Ordyńskiego i polskich przedstawicieli dyplomatycznych w Rzymie i w Genewie⁴².

³⁹ W 1933 r. budżet IICE wynosił 1250 tys. lirów, rząd włoski wydatkował na jego działalność 1090 tys. lirów. IICE zatrudniał 35 osób (AAN, MSZ, t. 2195, k. 10–13, Sprawozdanie R. Ordyńskiego z posiedzenia odbytego w Rzymie 30 XI–1 XII 1933 r.).

⁴⁰ AAN, MSZ, t. 2195, k. 28, raport A. Wysockiego z 18 XI 1933 r.

⁴¹ AAN, MSZ, t. 2195, k. 23, pismo Gwiazdoskiego z 24 III 1934 r. Kongres odbył się w Rzymie w dniach 19–25 IV 1934 r. z udziałem delegatów reprezentujących 40 państw. W otwarciu i podsumowaniu obrad uczestniczył B. Mussolini. Zob. *Le Congrès International du Cinématographe Éducatif*, „Coopération Intellectuelle”, Avril-Mai 1934, no 39, s. 154–158.

⁴² Archiwum Ligi Narodów w Genewie [dalej: ALN], SDN.1938–1947.5B. R. 4016, listy de Feo do J. D. Montenacha z 15 II i 14 III 1934 r.; list Montenacha do Balińskiego z DPLN z 1 III 1934 r.

W marcu 1935 r. Gwiazdoski wysłał do Ambasady RP w Rzymie pismo, w którym wyrażał wątpliwość co do politycznych korzyści Polski z tytułu dalszego finansowania IICE. Ministerstwo „pragnie wiedzieć – pisał – czy gest nasz dokonany przez wypłacenie subwencji, jest pożądany i ewentualnie będzie należycie oceniony przez te czynniki włoskie, na których opinii może nam zależeć”⁴³.

Na początku kwietnia 1935 r. R. Ordyński, naciskany przez władze IICE, apelował do MSZ o utrzymanie dotychczasowej dotacji. „Mogę jak najgoręcej poprzeć prośbę Instytutu o wypłacenie im dalszej subwencji – pisał – jak to się działo w latach poprzednich”. Argumentował przesadnie, że Instytut „poprzez swoją bardzo wyteżoną i bardzo sprawnie prowadzoną działalność potrafił w ciągu ostatnich kilku lat rozwinać niezwykle propagandę dla sprawy kinematografu służącego celom nauki i wychowania”. Prace IICE „w kierunku tworzenia komisji sprawom filmu kształcącego poświęconym w każdym niemal kraju, doskonała obsługa informacyjna i utrzymanie stałego kontaktu pomiędzy poszczególnymi krajami, akcja ujednastajniania formatu filmu naukowego, reorganizacja miesięcznika i kilka zjazdów fachowej natury przez instytut urządzonych, świadczą bardzo dobrze o zadaniach Instytutu”. Zdaniem R. Ordyńskiego „Instytut w chwili obecnej osiągnął wielkie znaczenie w świecie nauki i wychowania”. Uważał, że „w najbliższych latach praktyczność filmu naukowego jako środka kształcącego wzrośnie do bardzo poważnych rozmiarów a niewątpliwie będzie to w pierwszym rzędzie zasługą Instytutu”⁴⁴.

Z oporami, po ponownych interwencjach J. D. Montenacha, MSZ zdecydowało się w 1935 r. przyznać IICE subwencję zmniejszoną jednak do 10 tys. lirów⁴⁵. Wiktor Skiński, Naczelnik Wydziału Prasowego MSZ, zaznaczał, że „w ciągu szeregu lat zainteresowanie Włoch Instytutem znacznie zmalało, chociaż Mussolini personalnie ogromnie interesuje się propagandą filmową”. Oprócz „roboty papierowej, sporządzaniem ankiet i zbieraniem materiałów do encyklopedii filmowej, Instytut nie wykazuje żadnej działalności twórczej w kierunku ułatwienia czy popierania twórczości

⁴³ AAN, MSZ, t. 2196, k. 12, Wicedyrektor Departamentu Politycznego MSZ do Ambasady RP w Rzymie 28 III 1935 r.

⁴⁴ AAN, MSZ, t. 2196, k. 16–17, pismo R. Ordyńskiego z 6 IV 1935 r.

⁴⁵ ALN, SDN.1938–1947.5B. R. 4016. Pismo Montenacha do Gwiazdoskiego z 10 XII 1934 r.; AAN, MSZ, t. 2196, k. 26 i. 34, pismo T. Gwiazdoskiego do R. Ordyńskiego z 29 VIII 1935 r., pismo A. Wysockiego do Feo z 10 II 1936 r.

filmowej innej niż włoskiej". Zdaniem Skiwskiego jedynym pozytywnym działaniem IICE było „forsowanie w porozumieniu z Instytutem Współpracy Intelktualnej w Paryżu i pod auspicjami Ligi Narodów [...] projektu konwencji międzynarodowej o bezcłowej wymianie filmów”⁴⁶.

Konwencja dla ułatwienia międzynarodowej cyrkulacji filmów mających charakter edukacyjny weszła w życie 11 stycznia 1935 r., po uzyskaniu wymaganej ratyfikacji pięciu państw. Praktycznie jednak nie miała zastosowania z powodu powolnego tempa ratyfikacji lub przystąpienia do konwencji kolejnych państw⁴⁷. W MSZ uznano, że ratyfikowanie konwencji w sprawie bezcłowego obiegu filmów nie leży w interesie Polski. W. Skiwski pisał, że Polska zgłosiła w 1933 r. swój akces do konwencji „jedynie ze względów polityki ligowej”. Stanowisko wszystkich zainteresowanych sprawą resortów było jednak negatywne. Wskazywał, że opłaty za rejestrację filmów będą „dosyć wysokie” (około 100 zł od filmu krótkometrażowego). Polska nie osiągnie korzyści, wręcz przeciwnie, „będzie musiała chronić własną produkcję krótkometrażową przed obcą konkurencją”⁴⁸.

Stanowisko dyplomacji polskiej wobec działalności IICE stało się zdecydowanie krytyczne, gdy rząd włoski zaczął wykorzystywać Instytut do akcji propagandowej „uzasadniającej” agresję przeciwko Abisynii rozpoczętą w październiku 1935 r. L. de Feo wyjechał do Abisynii, gdzie kierował akcją nakręcania z pokładów włoskich samolotów filmów propagandowych z terenu walki⁴⁹. Oficjalny biuletyn IICE – „Interciné” – „gloryfikował wyprawę abisyńską”. Skiwski pisał, że fakty te „znacznie obniżyły i tak już niewielki autorytet Instytutu w Europie”⁵⁰. Było to tym bardziej szokujące, że formalnie IICE pozostawał nadal instytucją działającą pod auspicjami LN, która 7 października 1935 r. uznała Włochy za

⁴⁶ AAN, MSZ, t. 2196, k. 36, notatka Naczelnika Wydz. Prasowego MSZ Wiktora Skiwskiego z 2 VI 1936 r.

⁴⁷ W 1937 r. liczba państw, które ratyfikowały konwencję lub do niej przystąpiły, wzrosła do 23, co stwarzało interesujący dla producentów rynek filmów edukacyjnych. IICE przyjął wtedy do bezcłowego obiegu 40 filmów brytyjskich i 11 włoskich (P h a m-T h i-T u, *op. cit.*, s. 103).

⁴⁸ AAN, MSZ, t. 2196, k. 36–38, notatka Wiktora Skiwskiego z 2 VI 1936 r.

⁴⁹ Pokaz kilku takich filmów wytwórni „Luce” miał miejsce w Warszawie 13 III 1936 r. z inicjatywy Towarzystwa Polsko-Włoskiego.

⁵⁰ W. Skiwski pisał: „W kołach filmowych francuskich i niemieckich panuje uzasadnione przekonanie, że Instytut istnieje »pour faire vivre« p. de Feo i robić dla Włoch propagandę” (AAN, MSZ, t. 2196, k. 36–38, notatka z 2 VI 1936 r.).

agresora i uchwaliła przeciwko nim sankcje ekonomiczne. W gronie większości głosujących w ten sposób państw była Polska⁵¹.

W 1936 r. R. Ordyński, który do tej pory pozytywnie oceniał funkcjonowanie IICE, pisał do MSZ, że „wskutek ogólnych zmian natury wewnętrznej i wojny abisyńskiej, Instytut czynności swoje prawie zupełnie wstrzymał, a Rada Instytutu niemal od dwóch lat nie odbyła żadnego oficjalnego posiedzenia”. Ponieważ Polska w 1936 r. „nie korzystała bezpośrednio niemal zupełnie z działalności Instytutu”, uważał, że „w roku bieżącym wypłacenie subwencji dla Instytutu nie jest bynajmniej rzeczą konieczną lub wyraźnie wskazaną”⁵².

W MSZ zapadła decyzja o zaniechaniu subwencjonowania IICE. Skiwski uważał, że za przykładem innych państw należy oddzielić sprawę należenia Polski do Instytutu od jego finansowania. „Zasiadanie p. Ryszarda Ordyńskiego w Radzie Administracyjnej Instytutu – pisał – nie nakłada żadnego zobowiązania na Polskę w tym względzie, zaś stwarzanie pozorów takiego *iunctim* jest niebezpiecznym precedensem dla stosunków filmowych polsko-włoskich”⁵³. T. Gwiazdoski podzielał ten pogląd, gdyż „Polska nie zobowiązywała się do tego rodzaju świadczeń i wpłacanie pewnych sum na rzecz Instytutu ma charakter dobrowolnego wyrazu uznania dla jego działalności”. Podkreślał, że IICE stał się „prawie wyłącznie narzędziem propagandy włoskiej, co mija się z celem jego powstania”. W związku z tym „nie ma dostatecznie racjonalnych podstaw do dalszego subwencjonowania Instytutu”. Ministerstwo „uważa jednak za wskazane utrzymanie kontaktu polskich wytwórni filmowych z Instytutem i docenia korzyści płynące stąd dla polskiej produkcji filmowej”⁵⁴.

Bieg wydarzeń politycznych przesądził o wycofaniu się rządu włoskiego z administrowania i finansowania IICE. 11 grudnia

⁵¹ Szef MSZ J. Beck starał się jednak prowadzić wobec Włoch politykę „życzliwej neutralności” i utrzymać z nimi stosunki handlowe. W 1936 r. należał do zwolenników zniesienia przez LN nałożonych na Włochy sankcji wskazując na ich nieskuteczność. Por. S. Sierpowski, *op. cit.*, s. 420 i n.

⁵² AAN, MSZ, t. 2196, k. 42, pismo R. Ordyńskiego do MSZ z 25 VI 1936 r.

⁵³ AAN, MSZ, t. 2196, k. 36–38, notatka Naczelnika Wydz. Prasowego MSZ Wiktora Skiwskiego z 2 VI 1936 r. Ogółem MSZ wydatkowało na ten cel 130 tys. lirów.

⁵⁴ AAN, MSZ, t. 2196, k. 39, 41, pisma T. Gwiazdoskiego z 12 VI 1936 r. i 24 VII 1936 r. A. Zawisza, radca ambasady RP w Rzymie, pisał: „de Feo nie zwracał się dotąd o nasze subwencje. Nie postawił też *iunctim* między udziałem delegata Polski w Radzie Administracyjnej a finansowaniem Instytutu” (AAN, MSZ, t. 2196, k. 46, pismo A. Zawiszy z 7 VIII 1936 r.).

1937 r. Włochy wystąpiły z LN i podjęły decyzję o zamknięciu IICE z końcem tegoż roku. Jego zadania przejęły CICI i IICI w Paryżu⁵⁵.

Z powyższego wynika, że zainteresowanie polskiej dyplomacji działalnością IICE dyktowane było przede wszystkim względami politycznymi – zamiarem utrzymywania poprawnych stosunków polsko-włoskich i akcentowania obecności Polski w pracach LN na rzecz międzynarodowej współpracy intelektualnej. Służyć temu miało subwencionowanie Instytutu przez MSZ oraz obecność przedstawiciela Polski we władzach IICE. W centrum uwagi MSZ i MWRiOP pozostawała inicjowana przez IICE sprawa zawarcia międzynarodowej konwencji o bezcłowej wymianie filmów edukacyjnych. W 1933 r. MSZ zdecydowało o parafovaniu tej konwencji uważając, że wpisuje się w polską akcję na rzecz „rozbrojenia moralnego” prowadzoną na forum LN. Mając jednak na uwadze ochronę rodzimej produkcji filmowej, uczyniono to ze stosownym zastrzeżeniem. W następnych latach wstrzymywano się z ratyfikacją konwencji. Wykorzystywanie IICE przez dyplomację włoską jedynie dla własnych celów politycznych i propagandowych, szczególnie w okresie podboju Abisynii, zostało ocenione w Warszawie zdecydowanie negatywnie. W 1936 r. MSZ zaprzestał subwencionowania IICE.

ANDRZEJ MACIEJ BRZEZIŃSKI

Polish Diplomacy and the International Institute of the Educational Cinema of the League of Nations in Rome (1928–1937)

In 1928 the Polish Diplomacy accepted the Italian initiative of establishing International Institute of the Educational Cinema of the League of Nations (IIEC) in Rome. The IIEC was founded as the center of information concerning the various problems of educational cinema. The principal object of the Rome Institute was to encourage the production and to promote the distribution and exchange of educational films.

The decision of Polish Foreign Ministry to support the IIEC was motivated by political reasons of maintaining good relations with Italy and underlying the Polish interest in the international intellectual cooperation of the League of

⁵⁵ *League of Nations. Report on the Work of the League 1938/1939*, Geneva 1939, s. 138–139.

Nations. In 1930 the Polish subsidy of 30 000 L facilitated the nomination Poland's representative at the IIEC.

The Polish Diplomacy was interested in the Convention of October 11th 1933 for facilitating the international circulation of films of an educational character, initiated by IIEC. Poland signed Convention but reserved her rights to protect the home production of educational films. In the next years Polish authorities abstained from the ratification this Convention.

In 1935 the Polish Diplomacy has taken negative position towards the IICE. Since this year, especially during Italian aggression against Abyssinia, the Rome Institute was exploited by fascist Diplomacy in the foreign policy and propaganda. In 1936 the Polish Foreign Ministry discontinued to subsidize the IICE. After withdrawal Italy from the League of Nations on December 11th 1937, the IICE was closed down on December 31st 1937.